

НІМЕЦЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ З СРСР В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Володимир Мартиненко

GERMAN IMMIGRANTS FROM THE USSR IN THE RURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE THIRD REICH AT THE FINAL STAGE OF THE SECOND WORLD WAR

Volodymyr Martynenko

Based on the involvement of a wide range of archival sources, the article reveals the peculiarities of German immigrants' situation from the USSR involved in the rural sector of the economy of Nazi Germany at the final stage of the Second World War. Throughout the fall of 1943 – spring 1944, from the occupied Ukrainian regions by the authorities of Nazi Germany, about 350,000 ethnic Germans were evacuated. The bulk of the refugees were resettled on the territory of the imperial region of Warthegau, which included most of the annexed western Polish lands. This decision was not due to the region's labor force's objective needs but by the geopolitical plans of the Nazi leadership. In the foreseeable future, German colonists from the USSR were assigned the role of local settlers, contributing to the further Germanization of the conquered territories. As part of an extensive propaganda campaign, the local Nazi administration tried to present their arrival as a natural return to their historical homeland. Due to the lack of free land resources, most of the settlers were prepared for farm laborers' role in the rural sector during the war. However, it was almost impossible to fully employ the new German contingent even as rural workers without large-scale deportations of the Polish population (this scenario threatened to turn into too serious not only economic but also political consequences). Another obstacle was the harsh pragmatism of many employers (primarily managers of large estates), who often sabotaged the Warthegau administration's instructions regarding the recruitment and preferences of Soviet Germans. As a result, most migrants' social and economic situation, despite the declared privileges, did not undergo any significant changes.

Keywords: Soviet Germans, resettlement, Germany, USSR, Warthegau, agricultural sector.

Як відомо, після втрати в 1943 р. стратегічної ініціативи на Східному фронті військово-політичне керівництво Німеччини ухвалило рішення про перехід до тактики «випаленої землі». Частиною цього плану стали масштабні переміщення цивільного населення з окупованих радянських територій. Даний процес мав вельми амбівалентний характер. В першу чергу шляхом адміністративного примусу окупанти намагалися «видавити» з ще підконтрольних регіонів якомога більше трудових ресурсів з метою подальшого використання в економіці Третього рейху. При цьому фактичний угон місцевого населення нерідко іменувався «евакуацією». У той же час в західному напрямку вирушили сотні тисяч радянських громадян, котрі вирішили покинути межі своєї країни добровільно, керуючись виключно інстинктом самозбереження. До них відносилися колабораціоністи і ті, на кому, за словами російського історика П. Поляна, «гріха пособництва не було, але хто вже хильнув або пригубив з чаші сталінських репресій» (Полян 2002, с. 134). Наплив біженців з окупованих регіонів СРСР суттєво посилювався навесні-влітку 1944 р., викликавши при цьому тривогу з боку німецької влади, адже створював проблеми логістичного характеру. До того ж, рух багатьох колон до кордонів Рейху відбувався стихійно. Тому нацистське керівництво було змушене вжити ряд заходів, спрямованих на те, щоб поставити переселенський контингент в певні організаційні рамки. Особи, які у ході спеціальних фільтраційних процедур були визнані працездатними, незабаром передавалися у відання генерального уповноваженого з використання робочої сили Ф. Заукеля (Antons 2017, s. 247–248).

Трудові повинності підлягали й евакуйовані з окупованих регіонів СРСР етнічні німці. Більшість з них сподівалась знайти у Німеччині – країні своїх предків – порятунк, оскільки доб-

ре запам'ятала «Великий терор» 1937–1938 рр. і масові депортації у перші місяці війни. За офіційними даними, у середині літа 1944 р. на території Рейху перебувало близько 350000 радянських німців (Вамп 1944). Однак варто зазначити, що в цю статистику увійшло також чимало осіб інонаціонального походження, тобто членів змішаних сімей. Переважна більшість німецьких біженців була уродженцями областей УРСР. Особливий статус даного контингенту накладав певну специфіку на його подальше використання в економіці нацистської Німеччини.

Доля німецького населення, евакуйованого нацистською владою з окупованих регіонів СРСР протягом 1943–1944 рр., досліджена доволі фрагментарно. Окремі аспекти даної проблематики знайшли відображення передусім у роботах деяких німецьких істориків. До їх числа в першу чергу слід віднести дослідження Х. Герлаха, І. Флейшхауер, А. Штриппеля, А. Боша та Й. Лінгора (Gerlach 1979; Fleischhauer 1983; Strippel 2011; Bosch, Lingor 1990). Як правило, в них подається узагальнена картина становища радянських німців на території Третього рейху наприкінці Другої світової війни. Трудова повинність переселенців, як і низка інших аспектів проблематики, зводиться переважно до її констатації.

Мета даної статті полягає у розкритті механізму та особливостей залучення німецьких переселенців з СРСР до трудової повинності в аграрному секторі економіки нацистської Німеччини на завершальному етапі Другої світової війни.

За рішенням рейхсфюрера СС Г. Гімлера, більшість евакуйованих радянських німців була сконцентрована на території Вартегау – імперського округу в складі Німеччини, що включав більшу частину анексованих у 1939 р. західно-польських земель. Вибір був не випадковий: у доступному для огляду майбутньому німецьким колоністам відводилася роль місцевих поселенців, що сприяло б подальшій германізації завойованого регіону.

Адміністрація Вартегау почала активну підготовку до прийому біженців вже на початку січня 1944 р. Гауляйтер А. Грейзер*, звертаючись до своїх підлеглих, підкреслював виняткову важливість цієї акції: *«Ці німці за своїм походженням є переважно селянами і представляють найбільш цінну німецьку кров. Прийом цих людей, які, незважаючи на більшовицький гніт, зберегли свою ідентичність, дає нам унікальний шанс, збагатити округ значною кількістю цінних представників німецького народу»* (ВАН. R 49/671. ВІ. 6). Евакуація, за його словами, мала виключно рятівний характер, оскільки в іншому випадку всіх радянських німців спіткала б «жахлива доля» (ВАН. R 49/671. ВІ. 6).

У своєму розпорядженні від 11 січня 1944 р. А. Грейзер вже офіційно оголосив, що в період війни більшість німецьких біженців з СРСР буде перебувати на території Вартегау в якості сільськогосподарських робітників (ВАН. R 49/671. ВІ. 6). Дане рішення було зумовлене нестачею вільного земельного фонду, оскільки основна маса сільгоспугідь ще у попередні роки була передана німецьким переселенцям, а також ветеранам нацистської партії та СС. Місцевим чиновникам А. Грейзер категорично заборонив вести з радянськими німцями будь-які обнадійливі розмови про наділення їх у майбутньому землею. Натомість перед органами нацистської партії було поставлено завдання переконати переселенців в тому, що на даному етапі їм необхідно думати не про власні інтереси, а про роботу задля добробуту Німеччини, оскільки від її перемоги залежала їх подальша доля (ВАН. R 49/671. ВІ. 9–10).

Ключові директиви щодо працевлаштування переселенців в аграрному секторі були затверджені керівництвом Вартегау взимку 1944 р. Так, в циркулярі від 18 лютого 1944 підкреслювалося, що уродженці німецьких колоній можуть бути задіяні тільки як сільгоспробітники: одним потрібно було зайняти невеликі садиби депортованих польських селян, іншим – поступити в розпорядження великих державних маєтків. Передача фермерських господарств в одноосібне користування до закінчення війни повністю виключалася (ВАН. R 49/671. ВІ. 26). Залучення переселенців до трудової діяльності починалося відразу ж після виходу зі збірних таборів, де вони проходили обов'язкову реєстрацію, що мала на меті встановлення особи і професійної приналежності (Sch. 1966 s. 41).

У березні 1944 р. нацистська адміністрація випустила додаткові приписи, які прямо забороняли проживання і працевлаштування переселенців, прикріплених до сільгоспідприємств, у

* Грейзер, Артур (1897–1947) – німецький партійний діяч, обергрупенфюрер СС. У жовтні 1939 р. став гауляйтером імперського краю Вартегау, що включав частину анексованої Третім рейхом Західної Польщі. Після вступу Червоної армії у січні 1945 р. на територію Вартегау втік до Франкфурта-на-Одері. Після капітуляції Німеччини деякий час переховувався у Баварських Альпах. Згодом був затриманий американськими військовими і виданий польській стороні. 9 липня 1947 р. Верховний національний трибунал у Познані визнав А. Грейзера винним у злочинах проти польського населення і засудив до смертної кари. Вирок був виконаний 21 липня 1947 р.

містах. Підстави для подібних заходів дійсно були. Так, згідно з повідомленнями, що надходили від місцевих органів влади, чимало молодих представників сільської інтелігенції сподівалися якомога швидше перебратися у міста. Почасті подібні умонастрої підігрівали різні держустанови, чий профіль діяльності не був пов'язаний з аграрним сектором – вони доклали досить активних зусиль для переманювання до себе найбільш кваліфікованих працівників (ВАН. R 49/3041. ВІ. 71).

Серед багатьох вказівок, що стосувались працевлаштування нових переселенців, окремим пунктом значилася роз'яснювальна робота з керівниками великих маєтків. Так, у вже згаданому циркулярі адміністрації Вартегау від 11 лютого 1944 р. наголошувалося на необхідності особливого ставлення до радянських німців, більшість з яких за своїм духом були селянами-власниками. Тому місцевим роботодавцям ставилося за обов'язок забезпечити переселенцям привілейоване становище. На практиці це, наприклад, означало, що в рамках трудових відносин вони могли отримувати вказівки лише від німецького начальства, але ніяк не від поляків. Крім того, згаданий циркуляр наказував проводити розселення радянських німців у маєтках особливим чином, завдяки якому вони могли б швидше вникнути у специфіку аграрних відносин на території Вартегау. У свою чергу це дозволило б у майбутньому виявити людей, здатних зайняти ті чи інші керівні посади (ВАН. R 49/3041. ВІ. 68).

На додачу до всього, на початку березня 1944 р. окружна адміністрація затвердила для переселенців, задіяних в якості сільгоспробітників, норми постачання продовольством. Основна маса продуктів, які становили основу раціону харчування (м'ясо, молоко, масло, сир, борошно, картопля, яйця, цукор та різні крупи), відповідно до чинних на той момент часу правил, підлягала розподілу у рамках карткової системи. Однак щодо радянських німців було проявлено певну гнучкість. Тобто чиновники передбачили окремі ситуації, які дозволяли припинити видачу карток на деякі види продуктів. Це допускалося лише у тому випадку, якщо німецька сім'я могла себе частково забезпечити за рахунок невеликого підсобного господарства (наприклад, курячим м'ясом, яйцями і молоком) або маєтку, де, як правило, зберігалися запаси зерна (ВАН. R 49/3041. ВІ. 96).

Прибуття радянських німців на східні території Рейху стало поштовхом для проведення чергової депортації польського населення, що мала на меті звільнити частину земельного фонду. Гауляйтер А. Грейзер погодився на те, щоб акція охопила в першу чергу власників невеликих господарств (Zwerghöfe) та сім'ї селян-батраків. Поляки, які працювали у великих господарствах, по можливості повинні були уникнути цієї долі (ВАН. R 49/3041. ВІ. 81).

Згідно з даними польського історика Ч. Мадайчика, до листопада 1944 р. нацистський режим спромігся депортувати близько 66000 осіб, ще 30000 осіб було витіснено зі своїх земель в інші райони імперського округу (Madajczyk 1987, s. 421). Однак до відчутних зрушень у вирішенні проблеми з розселенням і працевлаштуванням радянських німців це не призвело. Більш того, через просування військ Червоної армії до східних кордонів Німеччини депортація поляків, яка загрожувала серйозними наслідками для оборонних приготувань, була повністю припинена (ВАН. R 59/47. ВІ. 35).

Радянським німцям, заселеним у невеликі польські господарства, доволі часто доводилося жити в обстановці постійного страху: як правило, вони могли стати жертвами раптового нападу учасників місцевого підпілля або ж колишніх власників. Тому не дивно, що деякі колоністи, морально не готові до таких випробувань, відмовлялися від нав'язуваних їм земельних наділів. Нацистський режим в свою чергу намагався рішуче присікати подібні дії, вдаючись до тих чи інших каральних заходів. «Відмовники» по суті прирівнювалися до «саботажників» і могли бути відправлені до концтаборів (Fleischhauer 1983, s. 232).

Переселенцям, котрі погодились зайняти націоналізовані ферми польських селян, довелося зіткнутися з певними обмеженнями щодо вільного використання тамтешнього майна. Наприклад, згідно з установленими правилами, їм було заборонено проводити самовільний забій худоби, що залишилася. Процес підготовки житлових будинків до приїзду німецьких сімей контролювали голови місцевих осередків НСДАП (ортсгрупенляйтери). Зокрема, їм було доручено звернути першочергову увагу на стан внутрішнього убранства та вилучити всі настінні фотографії, що нагадували про колишніх власників. Право зайняти польські садиби отримували в основному переселенці, чий трудовий потенціал та досвід господарювання удостоїлися високих оцінок (ВАН. R 59/47. ВІ. 18–19). Розміри наданих їм в особисте користування земельних ділянок варіювалися від 0,5 до 0,75 га (ВАН. R 49/3041. ВІ. 68). Колоністи, які продемонстрували упродовж випробувального терміну найкращі результати, формально могли розраховувати на більші наділи (ВАН. R 59/47. ВІ. 19).

Як уже зазначалося вище, зважаючи на обмеженість вільного земельного фонду, абсолютній більшості нових переселенців на території Вартегау була уготована роль наймитів у великих державних маєтках (їх мінімальний розмір міг становити близько 50 га). Місцеві органи влади – особливо Селянський союз (Kreislbauernschaft) – мали вказівку проконтролювати процес підготовки до розміщення радянських німців. Зокрема, їм доручалося заздалегідь дізнатися, яку кількість їх сімей здатне прийняти те чи інше державне сільгосп підприємство (BAB. R 49/3041. Bl. 66). Вербуванням робочої сили за посередництва відділів праці зазвичай займалися керуючі помістями або власники середніх селянських господарств (бауери).

Офіційно більшість радянських німців, задіяних в аграрному секторі регіону, підлягала використанню як «*Deputatarbeiter*» (робітники, чия праця оплачувалася у натуральній формі). Винагородою повинні були стати дрібні земельні ділянки (їх розміри, як і у випадку з переселенцями, які осіли у польських садибах, могли становити від 0,5 до 0,75 га) та худоба (BAB. R 49/3041. Bl. 68). Однак реалізувати цей план на практиці виявилось неможливо – головним чином через обмеженість ресурсів. Тому в системі місцевих соціально-трудова відносин переселенцям часто відводилася роль поденників і погодинників – по суті, дешевої робочої сили. Рівень заробітної плати радянських німців (чоловікам, згідно з установленими тарифами, платили 58 пфенігів за годину, жінкам – 41 пфеніг) зазвичай був не достатній для покриття першочергових життєвих потреб, що незабаром стало одним з ключових чинників зростаючого серед них невдоволення (BAB. R 49/2409. Bl. 394; Fleischhauer 1983, s. 232). Постачання контингенту багатьма товарами широкого вжитку здійснювалося переважно в рамках карткової системи (Neufeld 1951, s. 12). Таким чином, більша частина переселенців, всупереч своїм очікуванням, виявилася приреченою на майже жебрацьке існування. У дещо більш вигідному становищі перебували лише німецькі сім'ї, які прибули до Вартегау зі своїм провіантом. Деякі районні чиновники настійно радили їм намагатися використовувати ці запаси якомога раціональніше. Щоправда, через бюрократичні бар'єри переселенці часом відчували певні труднощі з використанням власних запасів зерна. Адже перш ніж відправитися на млин, зерно перевірялося представниками адміністрації на предмет свого походження: чи було воно привезено з окупованих областей СРСР або вкрадено з місцевих комор (BAB. R 59/47. Bl. 18).

Не можна також не відзначити, що певна частина радянських німців відчувала себе обманутою і практично відкрито заявляла про це. Суть претензій зводилася до наступного: влада Німеччини не виконала жодної обіцянки щодо їх облаштування. Деякі з них стверджували, що незабаром після прибуття до Ліцманштадта, їм було сказано, що кожен отримає мінімум будинок з прилеглим садом. Інші ж посилалися на обіцянки, які почули від гебітскомісарів ще напередодні евакуації з України. Ті нібито гарантували біженцям, що на батьківщині предків їм будуть надані власні земельні наділи. Згідно з даними СД, такі розмови активно циркулювали на території Нижньої Сілезії (BAB. R 49/2409. Bl. 349). Однак з високою часткою впевненості можна стверджувати, що вони звучали і в інших регіонах Німеччини.

Додатковий деморалізуючий вплив на переселенців справляли часті випадки зверхнього ставлення з боку місцевих поміщиків, керівників промислових підприємств та чиновників низового рівня. Для них радянські німці були, по суті, чужинцями, які не заслуговували на особливі преференції. Зокрема, деякі великі землевласники вважали, що нові робітники зі Сходу повинні демонструвати перед ними таке ж беззастережне схилення, як і польські батраки (BAB. R 49/2409. Bl. 395). Подібні прояви побутової дискримінації різко дисонували з офіційною риторикою нацистської влади, витриманої у дусі заяложеного гасла «Додому в Рейх!»*. Протидіяти цим тенденціям час від часу намагалися окремі представники місцевого апарату НСДАП. Так, крайслейтер Коніна назвав все, що відбувалося, відвертим саботажем політики германізації східних територій Рейху і зажадав від підлеглих жорстко реагувати на будь-які утиски етнічних німців з СРСР (BAB. R 59/47. Bl. 19).

Однак, незважаючи на гнівні заяви партійних чиновників, багато роботодавців, виходячи з суто прагматичних міркувань, явно не поспішали масово працевлаштовувати нових переселенців. Останні, на їхню думку, могли принести більше клопоту, ніж користі. На території Вартегау, на відміну від інших регіонів Німеччини, нестача робочих рук у різних виробничих галузях (особливо у сільському господарстві) практично не відчувалася. Основним трудовим

* «Додому в Рейх!» (нім. «Heim ins Reich!») – нацистське гасло, що закликала всіх німців до єднання в одній державі. Набуло поширення під час «судетської кризи» у Чехословаччині восени 1938 р. Супроводжувало масові переселення етнічних німців з Галичини, Західної Волині, Північної Буковини, Бессарабії та країн Балтії до Німеччини в 1939–1940 рр., які відбувались відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа.

контингентом протягом усього періоду війни залишалися поляки. Власники багатьох місцевих підприємств вважали їх, на відміну від нових переселенців, більш надійними та досвідченими працівниками. Ще одна явна перевага полягала у тому, що поляки не підлягали призову до вермахту. Крім цього, частина роботодавців постійно нарікала на ментальну специфіку німецьких біженців, яка час від часу створювала певні труднощі у взаємній комунікації. Нарешті, через низьку частку чоловіків часто вельми скептично оцінювався і загальний трудовий потенціал контингенту (BAB. R 59/47. Bl. 35–36).

Не дивно, що побутова дискримінація та умови життя негативно позначалися на трудовій мотивації багатьох переселенців. Це, в свою чергу, вело до зростання конфліктів з керуючими помістями, які отримували додатковий аргумент проти радянських німців, називаючи їх недисциплінованими працівниками. Почастішання таких випадків змусило окружне керівництво у кінці літа 1944 р. звернути вже більш пильну увагу на зростання невдоволення серед переселенців та його першопричини. У підсумку після низки зустрічей з уповноваженими представниками радянських німців нацистські чиновники в цілому зійшлися на думці, що основна провина лежала все ж на поміщиках, котрі дозволяли неправильне поводження зі своїми новими робітниками (BAB. R 49/2620. Bl. 112).

Більш-менш людяне ставлення до переселенців демонстрували скоріше прості фермери, згадки про яких (у позитивному або нейтральному ключі) присутні в ряді мемуарних джерел (Durksen 1977, S. 305–306; Däs 1987, S. 15). У них, зокрема, описані випадки, коли бауери у міру своїх можливостей намагалися забезпечувати сім'ї радянських німців пристойними житловими умовами і продуктами харчування. Причини подібної емпатії багато в чому пояснювалися тим, що нацистська пропаганда ще не встигла пустити глибоке коріння у свідомості місцевих німецьких селян, більшість яких становили уродженці ряду східноєвропейських регіонів, що відійшли СРСР у 1939–1940 рр. Багатьом з них, до речі, також довелося в тій чи іншій мірі відчувати зарозумілість та неприязнь з боку представників різних органів влади Німеччини.

Найбільш активні зусилля з покращення матеріального добробуту переселенців вживало керівництво СС, яке зіткнулось з рішучою протидією з боку чиновників окружного управління праці. Ті, в свою чергу, вважали будь-які претензії щодо розмірів заробітної плати для німців з СРСР необґрунтованими і апелювали до тарифів чинного законодавства (BAB. R 49/2409. Bl. 394). Єдиним варіантом поліпшення матеріального становища переселенців залишалася виплата соціальної допомоги (Umsiedlerkreisfürsorge), гарантована постановою А. Грейзера від 13 червня 1944 р. Однак на низових рівнях місцевої адміністрації до інтерпретації тексту документа нерідко підходили по-своєму. Деякі чиновники взагалі категорично виступали проти призначення будь-яких соціальних виплат, які, на їхню думку, лише послаблювали у радянських німців мотивацію до роботи (BAB. R 59/47. Bl. 40).

Наприкінці 1944 р. у нацистській владі практично не залишалось інших інструментів боротьби зі зростаючим розчаруванням серед переселенців, окрім пропаганди. Загальний посил адміністрації Вартегау був такий: етнічні німці з СРСР через деякий час обов'язково стануть власниками господарств, але зараз їм слід *«працювати з максимальною віддачею і вимагати від вітчизни лише те, що вона в змозі дати»* (Die neue Heimat Wartheland erkämpfen und erarbeiten. Erste Arbeitstagung rußlanddeutscher Vertrauensmänner im Beisein des Gauleiters). На першому місці могли бути тільки інтереси збройних сил Німеччини та її оборонні зусилля в цілому. Однак в ситуації, коли війська Червоної армії майже впритул підійшли до східних кордонів Рейху, навряд чи можна було розраховувати на будь-який серйозний пропагандистський ефект, оскільки серед всього німецького населення Вартегау вже давно наростали тривожні настрої.

Таким чином, значна частина евакуйованих з СРСР етнічних німців закономірно стала частиною трудових ресурсів, використовуваних в аграрному секторі економіки Третього рейху. При цьому переміщення основної маси переселенців на територію Вартегау було обумовлено не об'єктивними потребами регіону у робочій силі, а геополітичними міркуваннями нацистського керівництва. Однак такий підхід створював практично тупикову ситуацію: повністю працевлаштувати новий німецький контингент навіть в якості сільгоспробітників без масштабних депортацій польського населення (даний сценарій загрожував обернутися занадто серйозними не лише економічними, а й політичними наслідками) виявилось практично нереально. Ще однією серйозною перешкодою став жорсткий прагматизм багатьох роботодавців (перш за все керівників великих сільгоспідприємств), які нерідко саботували вказівки адміністрації Вартегау щодо вербування та преференцій радянських німців. В результаті соціально-економічне становище більшості переселенців, незважаючи на декларовані привілеї, так і не зазнало будь-яких істотних змін.

Список джерел та літератури

- ПОЛЯН, П. М., 2002, Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и оstarбайтеров на чужбине и на родине. М.: РОССПЭН.
- ANTONS, J.-H., 2017, Flucht ins «Dritte Reich». Wie Osteuropäer Schutz im NS-Staat suchten (1943–1945). Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History, № 14, H. 2, 231–257.
- BAMM, P., 1944, Der große Kriegstreck 1944. Ostdeutscher Beobachter, 23. Juli 1944, № 201.
- Bundesarchiv Berlin (BAB). R 49/671. Abschrift, Der Gauleiter und Reichstatthalter im Reichsgau Wartheland, Az.: P 69/44, Posen, den 11. Januar 1944, Anordnung!, a) an sämtliche Kreisleiter, b) an sämtliche Landräte, Betr.: Sofortaktion zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Greiser. Bl. 6–10.
- BAB. R 49/671. Abschrift, Der Reichsstatthalter des Reichsgaues Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 18. Januar 1944, An sämtliche Kreisleiter, Landräte, Leiter der Ansiedlungsstäbe bzw. Aussenstellen, Betr.: Gaeinheitliches Richtlinien für die Einsetzung von Schwarzmeerdeutschen, Bezug: 1. Durchführungsbestimmung zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 26.
- BAB. R 49/2409. OAL Schumeier z. V., I–1/1–8, Schr/M, 4. Juli 1944, Vorgang: Rußlanddeutsche Umsiedler, An den Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle, zu Hd. v. SS-Obergruppenführer Lorenz, Berlin W 35, Am Karlsbad 20. Bl. 349.
- BAB. R 49/2409. I–1/1–8, Dr. St/Hy, Schweiklberg, den 15. August 1944, Vermerk, Betr.: Stimmung und Betreuung der Russlanddeutschen im Warthegau, Bezug: 1. Besprechung mit SS-Staf. Streit und Dr. Wolfrum am 7.8.44, 2. Besprechung mit SS-Staf. Ehlich am 9.8.44, 3. Besprechung mit SS-Staf. Hübner, RA Berns, Besuch der Ansiedlungsstäbe Grätz und Kosten sowie einiger russlanddeutscher Umsiedler am 6. Und 8.8.44. Bl. 394–395.
- BAB. R 49/2620. Az.: I–1/1–8, Schr/M, Schweiklberg, den 16. August 1944, Vorgang. Einsatz von Rußlanddeutschen im Landkreis Kolmar/Warthegau, Vermerk. Bl. 112.
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 31. Januar 1944, Kaiserring 13, Ruf: 4525, An alle Kreisleiter, alle Landräte, alle Ansiedlungsstäbe und Außenstellen, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 66–67.
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Gauarbeitsamt, VA 560/5470, Posen, den 11. Februar 1944, Runderlaß 5/6, An die Herren Leiter der Arbeitsämter, im Bezirk, Betr.: Ansetzung der Schwarzmeerdeutschen im Reichsgau Wartheland, Im Auftrage: gez. Kendzia, Beglaubigt: gez. Tengler. Bl. 68.
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter des Reichsgaues Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 13. März 1944, Kaiserring 13, An alle Kreisleiter, alle Landräte, alle Ansiedlungsstäbe und deren Außenstellen, Zehnte Durchführungsbestimmungen zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, Vorg.: Anordnung des Gauleiters und Reichsstatthalters vom 11.1.44, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 70–74.
- BAB. R 49/3041. Der Gauleiter und Reichsstatthalter des Reichsgau Wartheland, Posen, 21. März 1944, An sämtliche Kreisleiter und Landräte, Betr.: Schaffung von weiteren Unterbringungsmöglichkeiten für Schwarzmeerdeutsche, gez. Greiser, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 81.
- BAB. R 49/3041. Abschrift, Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Landesernährungsamt, Abtl. B, IV/C 418/441, Posen, den 4. März 1944, Wilhelmplatz 14, Fernsprecher 8271, Anordnung Nr. 27/44, Schnellbrief, Verteiler I und II, Betr.: Verpflegung von Schwarzmeerdeutschen, In Vertretung: gez. Dr. Kohnert, Landesbauernführer, Beglaubigt: gez. Nudolle (Angestellter). Bl. 96.
- BAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 18–20.
- BAB. R 59/47. Abschrift von Abschrift, Fragen des Arbeitseinsatzes bei Russlanddeutschen, Posen, den 30.10.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 35–40.
- BOSCH, A., LINGOR, J., 1990, Entstehung, Entwicklung und Auflösung der deutschen Kolonien am Schwarzen Meer am Beispiel von Kandel von 1808 bis 1944. Stuttgart: Landsmannschaft der Dt. aus Russland.
- DÄS, N., 1987, Der Zug in die Freiheit. Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger.
- Die neue Heimat Wartheland erkämpfen und erarbeiten. Erste Arbeitstagung rußlanddeutscher Vertrauensmänner im Beisein des Gauleiters. Ostdeutscher Beobachter, 12. Dezember 1944, № 325.
- DURKSEN, M., 1977, Die Krim war unsere Heimat. Winnipeg.

- FLEISCHHAUER, I., 1983, Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt.
- GERLACH, H., 1979, Rußlanddeutsche Umsiedlung 1943/44 nach Westpreußen und dem Wartheland. Westpreußen-Jahrbuch, № 29, 145–154.
- MADAJCZYK, C., 1987, Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945. Berlin: Akademie.
- NEUFELD, J., 1951, Die Flucht – 1943–46. Mennonite Life, No.1, January, 1951, 8–15.
- SCH., W., 1966, Unser Treck im Herbst und Winter 1943/44. Heimatbuch der Deutschen aus Russland. Stuttgart, 35–42.
- STRIPPEL, A., 2011, NS-Volkstumspolitik und die Neuordnung Europas: Rassenpolitische Selektion der Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD (1939–1945). Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag.

References

- POLYAN, P. M., 2002, Zhertvy dvukh diktatur: Zhizn', trud, unizhenie i smert' sovetskikh voennoplennykh i ostarbayterov na chuzhbine i na rodine [Victims of two dictatorships: Life, work, humiliation and death of Soviet prisoners of war and ostarbeiters in a foreign land and at homeland]. Moscow: ROSSPEN. [In Russian].
- ANTONS, J.-H., 2017, Flucht ins «Dritte Reich». Wie Osteuropäer Schutz im NS-Staat suchten (1943–1945). Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History, № 14, H. 2, 231–257. [In German].
- BAMM, P., 1944, Der große Kriegstreck 1944. Ostdeutscher Beobachter, 23. Juli 1944, № 201. [In German].
- Bundesarchiv Berlin (BAB). R 49/671. Abschrift, Der Gauleiter und Reichstatthalter im Reichsgau Wartheland, Az.: P 69/44, Posen, den 11. Januar 1944, Anordnung!, a) an sämtliche Kreisleiter, b) an sämtliche Landräte, Betr.: Sofortaktion zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Greiser. Bl. 6–10. [In German].
- BAB. R 49/671. Abschrift, Der Reichsstatthalter des Reichsgaues Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 18. Januar 1944, An sämtliche Kreisleiter, Landräte, Leiter der Ansiedlungsstäbe bzw. Aussenstellen, Betr.: Gau einheitliches Richtlinien für die Einsetzung von Schwarzmeerdeutschen, Bezug: 1. Durchführungsbestimmung zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 26. [In German].
- BAB. R 49/2409. OAL Schumeier z. V., I-1/1–8, Schr/M, 4. Juli 1944, Vorgang: Rußlanddeutsche Umsiedler, An den Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle, zu Hd. v. SS-Obergruppenführer Lorenz, Berlin W 35, Am Karlsbad 20. Bl. 349. [In German].
- BAB. R 49/2409. I-1/1–8, Dr. St/Hy, Schweiklberg, den 15. August 1944, Vermerk, Betr.: Stimmung und Betreuung der Russlanddeutschen im Warthegau, Bezug: 1. Besprechung mit SS-Staf. Streit und Dr. Wolfrum am 7.8.44, 2. Besprechung mit SS-Staf. Ehlich am 9.8.44, 3. Besprechung mit SS-Staf. Hübner, RA Berns, Besuch der Ansiedlungsstäbe Grätz und Kosten sowie einiger russlanddeutscher Umsiedler am 6. Und 8.8.44. Bl. 394–395. [In German].
- BAB. R 49/2620. Az.: I-1/1–8, Schr/M, Schweiklberg, den 16. August 1944, Vorgang. Einsatz von Rußlanddeutschen im Landkreis Kolmar/Warthegau, Vermerk. Bl. 112. [In German].
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 31. Januar 1944, Kaiserring 13, Ruf: 4525, An alle Kreisleiter, alle Landräte, alle Ansiedlungsstäbe und Außenstellen, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 66–67. [In German].
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Gauarbeitsamt, VA 560/5470, Posen, den 11. Februar 1944, Runderlaß 5/6, An die Herren Leiter der Arbeitsämter, im Bezirk, Betr.: Ansetzung der Schwarzmeerdeutschen im Reichsgau Wartheland, Im Auftrage: gez. Kendzia, Beglaubigt: gez. Tengler. Bl. 68. [In German].
- BAB. R 49/3041. Der Reichsstatthalter des Reichsgaues Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 13. März 1944, Kaiserring 13, An alle Kreisleiter, alle Landräte, alle Ansiedlungsstäbe und deren Außenstellen, Zehnte Durchführungsbestimmungen zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, Vorg.: Anordnung des Gauleiters und Reichsstatthalters vom 11.1.44, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 70–74. [In German].
- BAB. R 49/3041. Der Gauleiter und Reichsstatthalter des Reichsgau Wartheland, Posen, 21. März 1944, An sämtliche Kreisleiter und Landräte, Betr.: Schaffung von weiteren Unterbringungsmöglichkeiten für Schwarzmeerdeutsche, gez. Greiser, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 81. [In German].
- BAB. R 49/3041. Abschrift, Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Landesernährungsamt, Abtl.

- B, IV/C 418/441, Posen, den 4. März 1944, Wilhelmplatz 14, Fernsprecher 8271, Anordnung Nr. 27/44, Schnellbrief, Verteiler I und II, Betr.: Verpflegung von Schwarzmeerdeutschen, In Vertretung: gez. Dr. Kohnert, Landesbauernführer, Beglaubigt: gez. Nudolle (Angestellter). Bl. 96. [In German].
- BAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 18–20. [In German].
- BAB. R 59/47. Abschrift von Abschrift, Fragen des Arbeitseinsatzes bei Russlanddeutschen, Posen, den 30.10.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 35–40. [In German].
- BOSCH, A., LINGOR, J., 1990, Entstehung, Entwicklung und Auflösung der deutschen Kolonien am Schwarzen Meer am Beispiel von Kandel von 1808 bis 1944. Stuttgart: Landsmannschaft der Dt. aus Russland. [In German].
- DÄS, N., 1987, Der Zug in die Freiheit. Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger. [In German].
- Die neue Heimat Wartheland erkämpfen und erarbeiten. Erste Arbeitstagung rußlanddeutscher Vertrauensmänner im Beisein des Gauleiters. Ostdeutscher Beobachter, 12. Dezember 1944, № 325. [In German].
- DURKSEN, M., 1977, Die Krim war unsere Heimat. Winnipeg. [In German].
- FLEISCHHAUER, I., 1983, Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt. [In German].
- GERLACH, H., 1979, Rußlanddeutsche Umsiedlung 1943/44 nach Westpreußen und dem Wartheland. Westpreußen-Jahrbuch, № 29, 145–154. [In German].
- MADAJCZYK, C., 1987, Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945. Berlin: Akademie. [In German].
- NEUFELD, J., 1951, Die Flucht – 1943–46. Mennonite Life, No.1, January, 1951, 8–15.
- SCH., W., 1966, Unser Treck im Herbst und Winter 1943/44. Heimatbuch der Deutschen aus Russland. Stuttgart, 35–42. [In German].
- STRIPPEL, A., 2011, NS-Volkstumspolitik und die Neuordnung Europas: Rassenpolitische Selektion der Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD (1939–1945). Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag. [In German].

Німецькі переселенці з СРСР в аграрному секторі економіки Третього рейху на завершальному етапі Другої світової війни

У статті на основі залучення широкого кола архівних джерел розкриті особливості становища німецьких переселенців з СРСР, задіяних в аграрному секторі економіки нацистської Німеччини на завершальному етапі Другої світової війни. Упродовж осені 1943 – весни 1944 рр. з окупованих українських областей владою нацистської Німеччини було евакуйовано близько 350000 етнічних німців. Основна маса біженців підлягала розселенню на території імперського краю Вартегау, який включав більшу частину анексованих у 1939 р. західно-польських земель. Таке рішення було обумовлено не об'єктивними потребами регіону у робочій силі, а геополітичними планами нацистського керівництва. У доступному для огляду майбутньому німецьким колоністам з СРСР відводилася роль місцевих поселенців, що сприяло б подальшій германізації завойованого регіону. У рамках розгорнутої пропагандистської кампанії нацистська адміністрація намагалася представити їх прибуття як природне повернення на історичну батьківщину. Через брак вільного земельного фонду більшості переселенців на період війни була уготована роль наймитів в аграрному секторі. Однак повністю працювати новий німецький контингент навіть в якості сільгоспробітників без масованих депортацій польського населення (даний сценарій загрожував обернутися занадто серйозними не лише економічними, а й політичними наслідками) виявилось практично нерéalно. Ще однією перешкодою став жорсткий прагматизм багатьох роботодавців (перш за все керівників великих сільгосппідприємств), які нерідко саботували вказівки адміністрації Вартегау щодо вербування та преференцій радянських німців. В результаті соціально-економічне становище більшості переселенців, незважаючи на декларовані привілеї, так і не зазнало будь-яких істотних змін.

Ключові слова: радянські німці, переселення, Німеччина, Вартегау, СРСР, сільське господарство.

Martynenko Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, postdoctoral student of M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Мартиненко Володимир, кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4563-6347>

Received: 27-01-2021

Advance Access Published: March, 2021